

شناخت نقش تربیتی مادر از دیدگاه قرآن و عترت

استاد راهنما:

رضوان پاشایی

پژوهشگران:

رضوان زالوش

زهرا شریفی قروه

چکیده

دین اسلام به عنوان کامل‌ترین و پویاترین دین در قالب آموزه‌های قرآنی و سیره معصومین (۸) بر تربیت فرزندان تأکید فراوان دارد و آن را از وظایف والدین می‌داند اما مقایسه نقش تربیتی زن و مرد در مورد فرزند نشان می‌دهد اثرگذاری مادر در تکوین شخصیت کودک بیشتر از پدر است و در تمام جوامع نقش مادر در تربیت فرزندان بسیار حساس و مهم در نظر گرفته شده است و مادر را معین خانواده در امر تربیت می‌دانند طوری که با مادر شدن نقش تربیت کننده اصلی به زن داده می‌شود لذا جایگاه مادران در ساختار یک جامعه بسیار حیاتی می‌باشد به این حد که میزان پیشرفت یا شکست یک جامعه را می‌توان ناشی از تربیت صحیح یا غلط مادران دانست چون آنچه کودک از مادر می‌آموزد برای همیشه در ذهنش باقی می‌ماند و می‌توان گفت مادر اولین آموزگار کودک بوده و کودک اولین کلمات را از مادرش یاد می‌گیرد، در نتیجه مادر می‌تواند با تربیت صحیح و همه جانبه، استعدادهای فرزندش را در همه ابعاد شکوفا سازد و به فعلیت برساند. بنابراین در پژوهش حاضر که با هدف معرفت افزایی در باب تربیت صحیح فرزندان برای ایجاد جامعه‌ای متعالی نگاشته شده، تلاش شده است با روش توصیفی و به شیوه کتابخانه‌ای با استناد به منابع مختلف شیعی به مقوله‌های تربیتی فرزندان و نقش تربیتی مادران پرداخته شود.

واژگان کلیدی: مقوله‌های تربیتی، مادر، فرزند.

مقدمه

تربیت فرزند یکی از مسائل مهمی است که در اسلام بسیار بر آن تأکید شده است چون توجه به تربیت توجه به حیاتی‌ترین مقوله انسانی می‌باشد.

از دیدگاه صاحب نظران، خانواده اولین و بهترین محل برای شکل‌گیری شخصیت فرزند و همچنین انتقال ارزش‌ها به نسل آینده و برترین محیط تعلیم و تربیت به حساب می‌آید، بنابراین اگر پایه‌ی اصلی تربیت و رشد صحیح فرد را در خانواده جستجو کنیم، مادر به عنوان مربی خانواده و عامل اصلی انتقال ارزش‌ها، جایگاه ویژه‌ای خواهد یافت، لذا نقش مادر از دیگر اعضای خانواده پُررنگ‌تر است چون نخستین و بیشترین رابطه کودک با مادر است و دامن مادر بزرگترین مدرسه‌ی تربیتی کودک به حساب می‌آید بنابراین نقش انسان‌سازی زن در طول هستی از اصیل‌ترین نقش‌های وی بوده است به همین دلیل امام خمینی(ره) با توجه به تأکید آموزه‌های اسلام بر بحث تربیت فرزند، همان طور که قرآن انسان‌ساز است، زن را نیز انسان‌ساز می‌دانند.

بنابراین از آنجا که مهم‌ترین سال‌های تکوین و شکل‌گیری شخصیت کودک در دامن مادر می‌گذرد، شناخت جایگاه نقش تربیتی مادر امری ضروری است؛ لذا با توجه به اهمیت موضوع آثار زیادی در این زمینه وجود دارد اما محقق به اثری که به طور مستقل و کامل به بحث اثر تربیتی مادر از دیدگاه قرآن و عترت پرداخته باشد، دسترسی پیدا نکرده است؛ از جمله‌ی این آثار می‌توان به کتاب رسالت‌های زن منتظر نوشته مریم معین‌الاسلام و علی غلامی اشاره کرد که در یک فصل به بحث خانواده و تربیت فرزند پرداخته شده است، همچنین کتاب الگوهای تربیت محمدعلی کریمی نیا راهکارهای تربیت فرزند را مورد بررسی قرار داده است، از میان مقالات نیز می‌توان به مقاله محمداحسانی با عنوان مادر معمار تربیت اشاره کرد که فقط به چند مورد از مقوله‌های تربیت پرداخته است اما در این مقاله که با هدف معرفت‌افزایی در باب تربیت صحیح فرزند برای ایجاد جامعه‌ای متعالی نوشته شده، سعی بر این است ضمن تبیین اهمیت و تأثیر مادر در تربیت فرزند به بررسی مهم‌ترین مقوله‌های تربیتی فرزندان پرداخته شود.

اهمیت و ضرورت تعلیم و تربیت در اسلام

اسلام برای تعلیم و تربیت اهمیت خاصی قایل است؛ چنان که هر جا سخنی از ارسال رسولان به میان می‌آورد تعلیم و تربیت و تزکیه را برنامه اصلی آنان قرار می‌دهد. خداوند متعال برای انسان مقرر فرموده است که به اختیار خود و با پیروی از دستورات پیامبران و برنامه‌های آسمانی و با کوشش و تلاش پیگیر، کسب تعلیم و تربیت کند و به مقام شایسته انسانی برسد. زیرا سرکش غرائز حیوانی و ظلمات چهل و خواهش‌های نفسانی را جز با تربیت صحیح و الهی نمی‌توان مهار و بر طرف کرد؛^۱ امیرمؤمنان (علیه السلام) می‌فرماید:

«ای اسیران خواهش نفس! کوتاه بیاوید و قدم فراتر ننهید براستی خواستاران دنیا را جز صدای دندان مصیبت‌ها و بلاها نمی‌ترساند. ای مردم! به اصلاح و تأدیب نفوس خویش پردازید و بدین وسیله آن‌ها را از آزمندی خواها و عادت‌هایشان باز گردانید».^۲

درباره‌ی رهبران و پیشوایان می‌فرماید: «که پیش از رهبری، باید به تعلیم و تربیت خویش همت گمارند هرکس خود را پیشوای مردم نمود به اوست که پیش از آموزش دیگران نخست به آموزش نفس خویش پردازد و باید از تأدیب و پرورش با گفتار و زبان با عمل و روش خود دیگران را تأدیب و تربیت نماید و معلم و تربیت کننده‌ی نفس خود از معلم و تربیت کننده‌ی مردم به بزرگداشت و احترام سزاوارتر است».^۳

از آنجا که تعلیم مقدمه‌ی تربیت است و هر تربیتی از راه تعلیم حاصل می‌شود و علم از دیدگاه آیات و روایات اهمیت شایانی دارد قرآن کریم می‌فرماید: «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَغْلُمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَغْلُمُونَ؟^۴ بگو ای پیامبر آیا آنان که می‌دانند با آنان که نمی‌دانند یکسانند؟». و نیز می‌فرماید: «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ؟^۵ بگو آیا کور و بینا برابر است؟ آیا نمی‌اندیشید؟».

۱. محمدرضا، امین‌زاده، فرهنگ تعلیم و تربیت اسلامی، ص ۲۳.

۲. نهج البلاغه، حکمت ۳۵۱.

۳. همان، حکمت ۷۰.

۴. سوره زمر (۳۹) آیه ۹.

۵. سوره انعام (۶) آیه ۵۰.

اهداف تعلیم و تربیت

تعلیم و تربیت از جمله دغدغه‌های مشترک جوامع انسانی است کشور و ملت‌ها بر اساس طرز فکر و مکتب فلسفی و سیاسی خود مقاصد تربیتی خود را تعریف می‌کنند و این در سبک و روش به تفاوت در اهداف تربیتی می‌انجامد برای شروع هر کار باید مقاصد و اهداف آن عمل معین و روش باید تا برای تحقیق آرمان‌های مورد نظر بهترین روش‌ها و وسایل استفاده کرد.

آموزش و پرورش نیز چنین است برای این که معلم و مربی تعلیم و تربیت را آغاز نمایند در ابتدا بایسته است هدف از تعلیم و تربیت برای آنان مشخص باشد و بدانند که چگونه انسان‌ها را تربیت کنند و در این صورت چه تغییراتی باید حاصل گردد تا با طرح‌ریزی و روش به اجرا بپردازند. مقصد و هدف انسان‌ها را برای نیل به آرمان‌ها به تکاپو و تلاش وادار می‌سازد و محرک و مشوق بشر در فعالیت و رهنمای او در انتخاب میسر و حرکت می‌باشد.

پس اقدام بدون غرض خاص به نتیجه نخواهد رسید و تعیین هدف در ابتدای تعلیم و تربیت انسان را در تعیین هدف در ابتدای تعلیم و تربیت انسان را در انتخاب جهت حرکت و روش‌های رسیدن به مقصود یاری می‌نماید لذا نخستین ضرورت توجه به اهداف آموزش و پرورش است که در این نوشتار به آن خواهیم پرداخت.

منظور ما روشن شدن مقاصد بلند آموزش و پرورش اسلامی می‌باشد به عقیده ما باید نگرش اسلامی نوین با اسلوب و روش صحیح‌تر بر مبنای تعلیم و تربیت اسلامی در کیفیت نظام آموزش کشور اسلامی‌مان صورت گیرد در این مقاله در نظر داریم دیدگاه‌ها و نظرات عمیق اسلام را در رابطه مسایل مربوط به تعلیم و تربیت به بررسی بپردازیم تا انشاءالله با کوشش و تلاش بیشتر به آموزش و پرورش اهمیت و دقت بیشتر دهیم و براساس برنامه آموزش اسلام «نسل نو» را متعهد، بیدار، مؤمن و تربیت یافته در بستر نظام فرهنگی اسلامی تحویل جامعه دهیم و بدان امید که در آینده معیارها و مقیاس‌های اسلامی، غنی‌ترین معنای نظام آموزش و پرورش قرار گیرد.

تکیه داشتن بر اصل هدفداری در نظام تعلیم و تربیت بدین لحاظ است که آموزش و پرورش معنادار گردد تا از پوچی و بیهودگی محفوظ بماند. روشن است که هر گونه مقصدی نمی‌تواند هدف نظام تربیتی را تأمین نماید بلکه اهداف باید دارای قداست، نزاهت و پاکیزگی باشد.

اگر نظام‌هایی تربیتی جهان بر طبق تعلیم پیامبران الهی هماهنگ می‌بود و اهداف آنان را

دنبال می‌کرد و از راه و رسم آن‌ها استفاده می‌نمود قطعاً جامعه بشری با ابعاد مختلف توسعه، گرفتار بد خلقی‌ها و کژی‌ها نبود.^۱

مبانی تعلیم و تربیت

فرهنگ، یعنی فهم عمومی مردم از آنچه شایسته‌ی زندگی ماست. براساس همان فهم، انتخابات‌ها، اجراها، نوع زندگی، نوع کارها و شغل‌ها، طرح لباس، طرح خانه، نوع پذیرایی‌ها و دیدارهای ما حتی نوع تشکیل خانواده و تربیت فرزند می‌گیرد ما با فرهنگ خودمان زندگی می‌کنیم، فرهنگ ما فرهنگ ایرانی و اسلامی است. این فرهنگ مثل خود ما جسم و روح دارد تن فرهنگ ما ملی و ایرانی و روح آن مذهبی و اسلامی است. معنایش این است که آنچه ظاهری است از این آب و خاک و زندگی در این سرزمین گرفته‌ایم، از قبیل شغل‌ها، کارها، مراودات، فعالیت‌های حیاتی، نوع غذا، نوع پوشش، و امثال اینها اقتضای فرهنگ ملی و ایرانی، وضع زندگی ما را تناسب می‌دهد. اما این زندگی همراه با حالات پسندها، عاطفه‌ها، بینش‌ها، داوری‌ها و ترجیح‌هایی است که دیانت ما آن‌ها را تعیین می‌کند مثلاً اگر می‌گوییم باید خانه داشته باشیم شکل آن را فرهنگ ایرانی ما تعیین می‌کند. اما روح خانه، فضای خانه، حال خانه و این‌که جای خلوت روشن باشد یا اشراف بر خانه‌ی دیگران نداشته باشد، یا دور از نظرگاه دیگران باشد، همه را دیانت ما بیان می‌کند. و بعد از حضور این فرهنگ است که می‌توان از ادب و تربیت سخن گفت یا در زمینه‌های علم، فن و هنر، مطلبی بیان داشت: تنها در آن صورت است که هر کدام از آن متناسب با زندگی ما خواهند بود. به عبارت دیگر در آن حال است که دانش ما، دانش زندگی ماست، هنر ما هنر زندگی ماست و همه‌ی آن شنیده‌ها آموخته‌ها

۱. حاج کریم، نظری، کتابی از اولین سخن، بی‌جا، انتشارات نظری، ۱۳۸۸، ص ۱۵۷.

گفتگوهای خانوادگی درباره‌ی مسائل اقتصادی می‌باشد که والدین آگاه به ویژه مادران- که سهم بسزایی در این زمینه دارند- باید از فرصت پرسش‌های فرزندان، رویدادهای اقتصادی جامعه، کم و زیاد شدن درآمد خانواده و... بهره‌ی کامل را ببرند و به فرزندان خود آموزش‌های لازم را بدهند تا فرزندان‌شان را در برابر مفاسد فردی و اجتماعی مسائل اقتصادی مثل رشوه، اختلاس، دزدی، خیانت، تقلب و... حفظ کنند.^۱

۱. همان، ص ۸۲.

نتیجه‌گیری

از آنجا که تربیت و دین ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند، مادران می‌توانند شور و شوق فطری کودک را نسبت به زیبایی‌های دین پرورش دهند و بر اساس آموزه‌های دینی، تربیتی همه‌جانبه داشته باشند، چون پرداختن به یک جنبه تربیتی و رها کردن سایر جنبه‌ها، نتیجه‌ای عکس خواهد داشت و با توجه به اینکه همه مقوله‌های تربیتی بر یکدیگر تأثیر مستقیم دارند و مکمل هم می‌باشند، بنابراین مادرانی که به همه مقوله‌ها می‌پردازند می‌توانند شخصیت این امانت الهی که به آنها سپرده شده است را به بهترین شکل پرورش دهند، مانند امام راحل که شخصیت ایشان نتیجه تربیت متوازن در همه ابعاد است.

فهرست منابع و مآخذ

*قرآن کریم.

* نهج البلاغه، ترجمه‌ی محمد دشتی.

۱. اسحاقی، حسین، جمعی از فاطمه پژوهان، فرهنگنامه فاطمی، قم: نشر هاجر، چاپ اول، ۱۳۹۸.

۲. انصاریان، حسین، نظام خانواده در اسلام، قم: انتشارات ام ابیها، چاپ سوم، ۱۳۷۵.

۳. بافکار، حسین، نقش و کارکرد خانواده در جهاد اقتصادی، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، بی تا.

۴. حاج شریفی خوانساری، محمدرضا، حقوق فرزندان بر والدین از نگاه اسلام، قم: بنی الزهرا (علیها السلام)، چاپ اول، ۱۳۸۶.

۵. حرعاملی، محمد بن حر، وسائل الشیعه، بیروت، مؤسسه آل البیت لإحياء التراث، چاپ سوم، ۱۴۲۹ ه.ق.

۶. خمینی، روح الله، جایگاه زن در اندیشه امام خمینی (ره)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ دهم، ۱۳۸۶.

۷. داودی، محمد، سیره‌ی تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)، تربیت اخلاقی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ سوم، ۱۳۸۹.

۸. دشتی، محمد، فرهنگ سخنان حضرت فاطمه، قم: انتشارات قدس، چاپ دوم، ۱۳۸۲.

۹. رشاد، علی اکبر، دانش نامه امام علی (ع)، تهران: سازمان انتشارات فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۸۲.

۱۰. رضوانفر، احمد، توصیه‌های پیامبر اعظم به خانواده، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا

و سیما، ۱۳۸۶.

۱۱. سقلاطونی، مریم، به رنگ زندگی، زیرنویس ها و پیام های کوتاه ویژه زن و خانواده، بی جا، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، بی تا.
۱۲. فقیهی، علی نقی، تربیت جنسی، مبانی، اصول و روش ها از منظر قرآن و حدیث، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، چاپ هفتم، ۱۳۹۱.
۱۳. کوشا، غلام حیدر، شاخص های روش تربیتی سیاسی اجتماعی در ساحت خانواده، بی جا، مرکز بررسی های استراتژیک، بی تا.
۱۴. مجلسی، محمدباقر، بحارالأنوار، جمعی از محققان، بیروت: انتشارات دارالاحیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳.ق.
۱۵. مخبر، سیما، ریحانه ی بهشتی یا فرزند صالح، قم: نشر نور الزهرا(س)، چاپ ۱۰۵، ۱۳۹۱.
۱۶. معین الإسلام، مریم، غلامی، علی، رسالت های زن منتظر (زن منتظر و منتظر پروری)، بی جا، نشر مؤلف، چاپ ۲۳، ۱۳۸۹.
۱۷. معین، خدیجه، روانشناسی تربیت و رشد کودک و نوجوان از منظر قرآن، حدیث و علم، اصفهان: انتشارات پیام صادق، چاپ اول، ۱۳۹۱.
۱۸. نصیرزاده، قاسم، سیری در رساله ی حقوق امام سجاد(ع)، سلسله گفتارهای حضرت آیه الله یثربی، قم: انصاریان، چاپ پنجم، ۱۳۸۷.
۱۹. نیلی پور، مهدی، فرهنگ فاطمیه (الفبای شخصیتی حضرت زهرا(س))، اصفهان: مرکز فرهنگی شهید مدرس، چاپ پنجم، ۱۳۸۵.

مقالات علمی و سایت ها

۲۰. احسانی، "مادر معمار تربیت"، پایگاه اطلاع رسانی حوزه، hawzah.net
۲۱. اعرافی، ابراهیمی، "روش های زمینه ساز تربیت اجتماعی"، mftjournals.miu.ac.ir
۲۲. اهمیت تربیت اقتصادی برای بچه ها، mashreghnews.ir
۲۳. تأملی درباره جایگاه تربیت اخلاقی از دیدگاه امام علی(ع)، farsi.blaghah
۲۴. تربیت اقتصادی فرزندان، civilica.com

۲۵. خانواده و تربیت سیاسی، m.javer.blagfa.com
۲۶. رجایی، "وظایف خانواده در تربیت جسمانی"، مؤسسه اشراق و عرفان.
eshragh.erfan.co
۲۷. شریعتی، صحرایی، "بررسی نقش والدین در تربیت عاطفی کودک با بهره‌گیری از سیره‌ی امام رضا(ع)"، journals.atu.ac.ir
۲۸. غلامی تازه‌کندی، "ضرورت آموزش تربیت دینی به فرزندان"، خبرگزاری پانا.
Pana.ir
۲۹. فرم‌مبینی‌فراهانی، رضوانخواه، "الگوی مفهومی تربیت عاطفی با رویکردی بر نهج-البلاغه"، iued.ilam.ac.ir
۳۰. یعقوبی و دیگران، "نقش مادر در فرزندپروری و اجتماعی کردن فرزندان"،
civilica.com
۳۱. hawzahnews.com
۳۲. wikifegh.ir